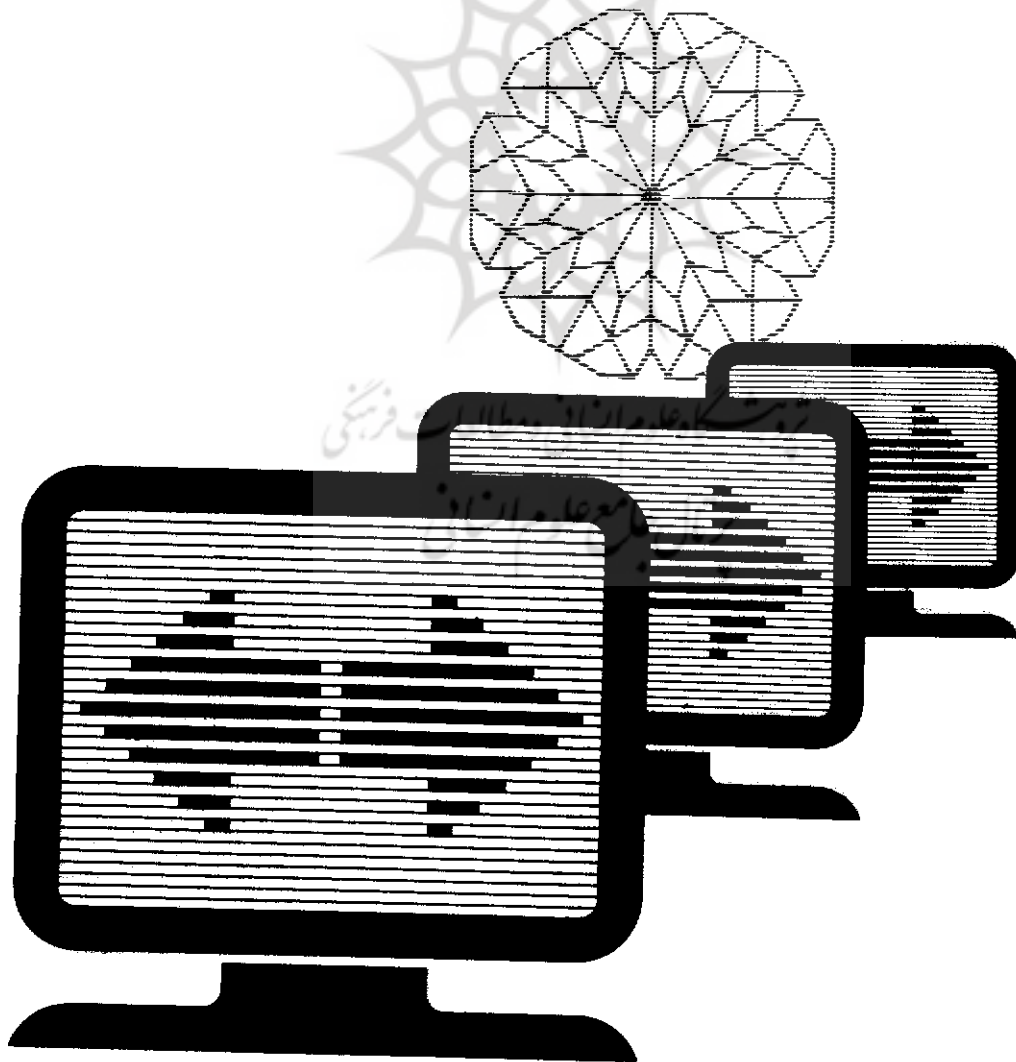

توسعه نظامهای ملی اطلاع رسانی در کشورهای اسلامی

• بدون وجود ساختار اطلاعاتی منسجم
و پیشرفته عملکرد مؤثر و صحیح حکومت‌های
امروزی غیرممکن می‌نماید.

ضیاء الدین سردار
ترجمه علی اصغر شیری

● هنگامی که برنامه ریزی به عنوان فرآیندی همه جانبه و مستمر مورد بررسی قرار می‌گیرد، اهمیت اطلاعات بیشتر مشخص می‌شود.

شرایط دائم‌التغییر جامعه مورد توجه قرار نمی‌گیرد؛ برنامه‌ها یک بار و برای همیشه تنظیم می‌شود و یک روش جهت اجرای آنها اتخاذ می‌گردد. به هر حال در طی اجرای برنامه جامعه خود در حال تحول است که این تحول ممکن است:

— برخی از جنبه‌های برنامه را کاملاً غیرقابل استفاده سازد؛
— پایه اصولی را که فرایند برنامه‌ریزی بر مبنای آنها قرار داشته تضعیف کند؛

— یا مشخص‌کننده موقعیتهایی شود که اجرای برنامه در آنها نه تنها موجب رفع مشکلاتی که برنامه اساساً به منظور آنها پی‌ریزی شده نمی‌شود بلکه عملاً موجب تشدید آنها گردد. تصمیم‌گیران مسلمان برنامه‌ریزی را به عنوان شیوه‌ای ثابت جهت کنترل توسعه آینده کشور مورد توجه قرار می‌دهند تا جریانی پویا؛ و علاقه‌مندند که فعالیتهای خود را بیشتر بر طرحهای مقتضی کوتاه‌مدت متمرکز کنند تا طرحهای بلندمدت پویا که زمینه‌ساز تحول و توسعه است. اینچنین می‌نمایند که آنها از این واقعیت غافلند که یک نفر به تنهایی قادر به برنامه‌ریزی برای وضعیت کنونی نیست. با توجه به اینکه غالب تصمیم‌گیرها ما را ملزم به برنامه‌ریزی بلندمدت می‌کند.

هنگامیکه این جنبه‌های برنامه‌ریزی — که برنامه‌ریزی توسعه را نیز دربر دارد — مورد بررسی قرار می‌گیرد، اهمیت واقعی اطلاعات به عنوان محرک ضربان جامعه و عامل اصلی در پی‌ریزی، اجرا و ارتباط طرحهای آتی، وارد حوزه مشخص‌تری می‌شود. یک مدل برنامه‌ریزی، توصیف‌کننده جریانی است که در آن برنامه‌ها از طریق داده‌های بسته‌بندی شده و برآوردهای داخلی شکل می‌گیرد. اطلاعات، مشارکت نظری و عملی برنامه‌ریزی فوق را به هم می‌پیوندند. بنابراین، هر حکومتی که قصد دارد به حل مشکلات ملی و بهبود کیفیت زندگی شهروندانش بپردازد، بدون در اختیار داشتن منبع اطلاعاتی دائم و مناسب نمی‌تواند امید موفقیت داشته باشد. این چنین نیاز به اطلاعات مناسب تنها از طریق توسعه ساختار اطلاعاتی منسجم، کامل و فراگیر در کشور قابل برآورده ساختن تواند بود. اهمیت مؤسساتی که شالوده زیرساخت ملی اطلاعاتی را تشکیل می‌دهد مانند کتابخانه‌های عمومی و روستایی، شبکه‌های

ایجاد و توسعه موفقیت‌آمیز نظام مبادله علمی در حوزه امت اسلامی، مستلزم وجود ساختار اطلاعاتی دائمی است. مادامیکه تنها شمار معدودی از کشورهای اسلامی دارای انواع مشخص خدمات ملی اطلاع‌رسانی، کتابخانه ملی و مراکز اطلاعاتی جهت فراهم نمودن امکان مبادله علمی هستند، فقدان زیرساختهای اطلاعاتی منسجم و کاملاً پیشرفته به وضوح پیداست. زیرساخت اطلاعاتی منسجم — که کتابخانه ملی، مراکز اطلاعات کامپیوتری و آرشیوها را با کتابخانه‌های عمومی و روستایی، مراکز اطلاع‌رسانی ارجاعی عمومی، مراکز اطلاعاتی علمی و مرجع مرتبط می‌سازد — همچون سلسله اعصاب یک کشور بشمار می‌آید. اطلاعاتی که در این نظام جریان دارد به مثابه مایع حیاتی است که موجب تجدید حیات و بالندگی می‌شود. ملل مسلمان بی‌آن همچون اندامی بدون سلسله اعصاب، بیروح، ایستا و فاقد توانایی حسی و قابلیت سازگاری با تحولات.

بدون وجود ساختار اطلاعاتی منسجم و پیشرفته عملکرد مؤثر و صحیح حکومتهای امروزی غیرممکن می‌نماید. کلیه جنبه‌های فعالیت حکومتی بطور اعم و برنامه‌ریزی توسعه بطور اخص نیازمند انواع مختلف اطلاعات است. به عنوان مثال، نمی‌توان اهداف را بدون در نظر گرفتن نظام سیاسی خاصی که فرایند برنامه‌ریزی در چارچوب آن صورت می‌گیرد مشخص کرد. ضروری است اطلاعات مربوط به ماهیت اهداف و ساز و کارهای نظام سیاسی در سرتاسر جامعه اشاعه یابد. در واقع دسترسی به طیف وسیعی از اطلاعات حائز اهمیت برای یک کشور است که درک اهمیت واقعی مسائل، تعیین اهداف آینده و گزینش معقولانه از میان یک سلسله حق انتخابها را ممکن می‌سازد. افراد در انتخاب مراحل مختلف خط‌مشی و عملکرد، نیازمند اطلاعاتی در مورد برآیندهای ممکن از انتخابی خاص، شیوه‌های تحقق خط‌مشی‌ها و عملکردها و مقاصدی هستند که در سایه آنها قرار دارد. از این رو، اطلاعات نقش مهمی در هر جنبه و مرحله از فعالیتهای برنامه‌ریزی، اجرایی و تعیین خط‌مشی ایفا می‌کند.

هنگامیکه برنامه‌ریزی به عنوان فرآیندی همه‌جانبه و مستمر مورد بررسی قرار می‌گیرد، اهمیت اطلاعات بیشتر مشخص می‌شود. بطور کلی در فرایند برنامه‌ریزی در کشورهای اسلامی

اطلاعاتی علمی و تحقیقاتی روشن است. این مؤسسات به عنوان شبکه‌های توزیعی و اشاعه اطلاعات به بخشهای خاص جامعه ایفای وظیفه می‌نمایند. زیرساخت اطلاعاتی رشد یابنده نیازمند یک سلسله نهادهای متمرکز است که به عنوان گردآورنده اطلاعات عمل کنند. مجموعاً نهادهای متمرکز اطلاع‌رسانی و نیز مؤسسات توزیع‌کننده اطلاعات را می‌توان نظام ملی اطلاع‌رسانی نامید. همانطوری که ویجاسوریا^۱ خاطر نشان می‌سازد نظام ملی اطلاع‌رسانی کل پیچیده‌ای است با تعدادی نظامهای فرعی که تمامی عناصر تشکیل‌دهنده آن باید در ارتباط کامل با یکدیگر سازماندهی شده و ایفای نقش نمایند. اجرای متمرکز نظام ملی اطلاع‌رسانی عبارتند از:

۱. کتابخانه ملی و مرکز اسناد که محل نگهداری کلیه انتشارات ملی است و نیز تمامی اسنادی را که ممکن است در امور تحقیق و توسعه بومی و فعالیتهای فکری و تحقیقاتی مورد نیاز باشد در ساختمان واحدی گردآوری می‌کند؛

۲. مراکز ملی اطلاعات تخصصی علوم، تکنولوژی و صنعت، پزشکی، کشاورزی، تجارت و مالیه، حقوق و تعلیم و تربیت. هر یک از این بخشهای اساسی اقتصاد و جامعه باید از خدماتی که توسط یک مرکز اطلاعات تخصصی مجهز به تکنولوژی مناسب ارائه می‌شود، بهره‌مند گردند؛

۳. مرکز ملی انتقال اطلاعات که به عنوان مرکز تبادل اطلاعات عمل کند و مانند مرکز تلفن، دانشمندان و محققانی را که در زمینه مشترک فعالیت می‌کنند با یکدیگر مرتبط سازد و نیز موجب پیشبرد شیوه‌های غیرمکتوب انتقال اطلاعات همچون سمپوزیومها، سمینارها و همایش‌ها شود.

۴. مؤسسه ملی استاندارد که به استاندارد کردن کمیت و کیفیت، الگوها، روشها و موازین سنجش در علوم و تکنولوژی، صنعت و پزشکی، انتشارات و خدمات اطلاع‌رسانی بپردازد تا از این طریق یک حداقل معیار یا نمونه متداول از استانداردهای تحقیق یابد.

کتابخانه ملی و مراکز اسناد عناصر عمده نظام ملی اطلاع‌رسانی به‌شمار می‌آیند، و در حقیقت کانون تمرکز سندداری در یک کشورند. از این‌رو این تشکیلات باید به گونه‌ای باشد که خدماتش در دسترس تمام ملت باشد. در بسیاری از کشورهای اسلامی این امر بدون وجود زیرساختی کاملاً پیشرفته امکانپذیر نیست. ضروری است مراکز مذکور حداقل برخی از نیازهای ملی اشاعه و کنترل اطلاعات را پاسخگو باشند.

به گونه‌ای مشخص‌تر کتابخانه‌های ملی و مراکز اسناد باید دو نقش عمده را، در امر پیشبرد اطلاع‌رسانی ایفا نمایند اولاً باید تمامی اسنادی را که ممکن است در فعالیتهای تحقیق و توسعه بومی مورد نیاز باشد در ساختمان واحدی گرد آورند. استفاده از کلمه «تمام» نیاز به اندکی توضیح دارد. بطور مشخص باید

تمامی اسنادی که در داخل کشور تولید شده در کتابخانه ملی و مراکز اسناد گردآوری شود. برخی از کشورها دارای مؤسساتی (مثل کتابخانه ملی، آرشیو و غیره) هستند که اهداف مشابهی در ارتباط با گونه‌های مشخصی از اسناد دارند. با وجود این کتابخانه ملی و مرکز اسناد باید فعالیتهای خود را بر تمامی حوزه‌ها و رشته‌های مرتبط با اقدامات تحقیق و توسعه محلی و نیز اسناد و مدارک محلی علوم اجتماعی و علوم انسانی متمرکز کنند. این مجموعه برای کلیه افرادی که قادر نیستند نیازهای خود را به سهولت در جای دیگر برآورده سازند، فراهم‌آوری و نگهداری می‌شود. کتابخانه ملی و مرکز اسناد همچنین وظیفه گردآوری و حفاظت میراث مکتوب یک ملت را برای آیندگان به عهده دارد.

وظایف دیگری که به مسؤولیتهای کتابخانه ملی و مراکز اسناد افزوده می‌گردد به عواملی چون تلقی دولت از کتابخانه ملی و مرکز اسناد، وسعت کشور و مراحل توسعه‌اش بستگی دارد. هنگامیکه مسأله اسناد خارجی مطرح است کلمه «تمام» معنی محدودی را به دست می‌دهد. با توجه به این موضوع که فقط کمی بیش از یک درصد از تحقیقاتی که در غرب صورت می‌گیرد برای کشورهای در حال توسعه دارای اهمیت است، امر گزینش در مجموعه‌سازی از سوی کتابخانه ملی و مرکز اسناد ضروری است. در امر گزینش اولویت با اسنادی است که در سایر کشورهای در حال توسعه تولید شده، سپس ادارات بین‌المللی که در فعالیتهای توسعه مشارکت دارند و نیز مؤسسات غربی که مطالبی را در ارتباط مستقیم با کشورهای در حال توسعه تهیه می‌کنند مانند واحد تحقیقات خط‌مشی علمی^۲، مؤسسه مطالعات توسعه دانشگاه ساسکس^۳ و گروه تکنولوژی واسطه^۴ که دلالت بر سه نمونه از این مؤسسات در انگلستان دارد. کتابخانه ملی و مرکز اسناد نباید گرفتار وسوسه گردآوری تمامی انواع مواد حوزه‌های مشخص علوم و تکنولوژی شود. زیرا این امر تنها موجب بروز «آشفستگی» و مشکلات ذخیره و کنترل می‌شود.

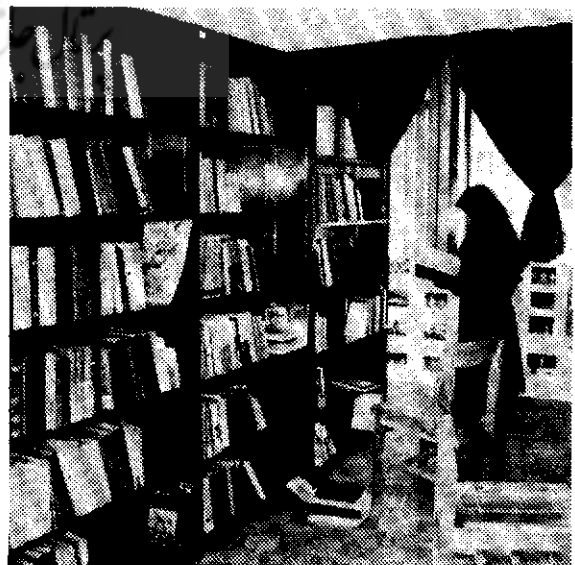
ثانیاً کتابخانه ملی و مرکز اسناد باید مسؤولیت توزیع بین‌المللی اسنادی را که در محدوده کشور خود تولید می‌شود به عهده گیرد. این وظیفه همچون وظیفه اول دارای اهمیت است و سازنده‌ترین نقش است که کتابخانه ملی و مرکز اسناد یک کشور می‌تواند در پیشبرد سندداری بین‌الملل کشورهای در حال توسعه ایفا نماید. در این زمینه بیشترین توجه باید معطوف کشورهای در حال توسعه‌ای گردد که قادرند اسناد را براساس مبادله توزیع نمایند.

نقش دوم کتابخانه ملی و مرکز اسناد بیش از نقش اول مستلزم توجه است. در صورتیکه نقش نخست صرفاً ایجاب می‌نماید که کتابخانه ملی و مرکز اسناد نقش دریافت‌کننده را ایفا نمایند، نقش دوم آنها را ملزم می‌دارد تا نسبت به آنچه در سایر کشورهای در حال توسعه می‌گذرد مسؤول و آگاه باشند.

جهت نیل به هدف اول کتابخانه ملی و مرکز اسناد تنها به ابراز سنتی دکومانتاسیون نیازمند است. در تحقق هدف دوم کتابخانه ملی و مرکز اسناد باید نظامهای تحویل اطلاعات خود را توسعه بخشند و به درجه کاملی از استقلال آسنادی نائل شوند. این تحول آنها را قادر می‌سازد تا بر تمامی موجودیشان نظارت و کنترل کامل داشته باشند. در محدوده این دو نقش یک رشته وظایف وجود دارد که باید توسط کتابخانه ملی و مرکز اسناد اجرا شود. کتابخانه ملی و مرکز اسناد باید:

۱. به عنوان مرکز حفظ حق مؤلف عمل کند؛
 ۲. کتابشناسی ملی منتشر کند؛
 ۳. به عنوان مرکز ملی کتابشناختی ایفای نقش نمایند؛
 ۴. به عنوان کتابخانه تحقیقاتی و مرجع ملی عمل کند؛
 ۵. به گردآوری و انتشار فهرستگان اقدام نماید؛
 ۶. به گسترش برنامه‌های امانت بین کتابخانه‌ای در میان کتابخانه‌های مختلف کشور مساعدت کند؛
 ۷. طرحهای رده‌بندی و فهرستنویسی متناسب با نیازها و خواسته‌های محلی را تدوین کرده گسترش دهد.
- اکثر کشورهای در حال توسعه یا کتابخانه ملی و مرکز اسناد ندارند، یا دارای مؤسساتی ناتوان جهت اجرای این وظایف هستند. عوامل متعددی در وجود چنین وضعیتی دخالت دارد. علل اصلی عبارتند از:
۱. کم‌توجهی دولت‌های جهان سوم نسبت به توسعه

● مجموعاً نهادهای متمرکز اطلاع‌رسانی و نیز مؤسسات توزیع‌کننده اطلاعات را می‌توان نظام ملی اطلاع‌رسانی نامید.

- کتابخانه‌های ملی و مرکز اسناد؛
۲. فعال نبودن سازمانهای حرفه‌ای در کشورهای در حال توسعه؛
 ۳. فقدان مرجعی مناسب جهت توسعه کتابخانه ملی و مرکز اسناد؛
 ۴. فقدان قانون حق مؤلف و اسپاری قانونی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه؛
 ۵. فقدان مشورتهای حرفه‌ای در تمامی سطوح - اعم از برنامه‌ریزی و سیاستگذاری - و در نتیجه وضع مالی نابسامان؛
 ۶. فقدان منابع مالی مناسب.

این مشکلات به گونه‌ای عمیق در جهان سوم ریشه دوانیده است و راه‌حلهای این مشکلات نمی‌تواند جزئی و یا مقطعی باشد، بلکه در بافتار جوامع در حال توسعه نهفته است.

تقریباً تمام کشورهای مسلمان مدعی اند که کتابخانه ملی دارند. در واقع برخی از این کتابخانه‌ها قدمتی بیش از یک صد سال دارند؛ مانند کتابخانه ملی الجزایر که در سال ۱۸۳۵ تأسیس شد، کتابخانه ملی مصر که در سال ۱۸۷۰ پایه‌گذاری شد، کتابخانه ملی الظاهریه سوریه که در سال ۱۸۸۰ دایر شد و کتابخانه ملی تونس که در سال ۱۸۸۵ تأسیس شد. ولی این نهادهای ملی وظایف لازم کتابخانه ملی و مرکز اسناد را ایفا نمی‌کنند و صرفاً به عنوان مخازن کتاب عمل می‌کنند.

وظیفه مرکز اطلاعات تخصصی است که از انتشارات حوزه‌ای خاص آگاه بوده و اطلاعات مربوط به آن حوزه را جمع‌آوری و بررسی کند و برای مشترکانش بطور منظم آثار منتشره، بررسی‌های انتقادی، کتابشناسی اختصاصی و ابزاری از این قبیل فراهم آورد. وظیفه مرکز اطلاعات تخصصی در یک کشور در حال توسعه، فراهم‌آوری اطلاعات تخصصی است - بدون وجود اطلاعات نامربوط - در حوزه‌هایی که خودکفایی، اعتماد بنفس و خودرشدیابندگی را اعتلاء می‌بخشد. برخی از مراکز اطلاعات تخصصی که کشورهای اسلامی به آن شدیداً نیازمندند عبارتند از مراکز اطلاعات تخصصی: شناخت منابع جایگزین انرژی، تحقیقات مربوط به نمک‌گیری زمینها، تحقیقات نواحی لم‌یزرع، پزشکی اسلامی و پیش‌گیری امراض، کشاورزی، تحقیقات معدنی و زمین‌شناختی، تحقیقات اقتصادی و صنعتی، برنامه‌ریزی روستایی و توسعه، تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی، توسعه روستایی، شهرنشینی، تحقیقات آموزشی، تحقیق در مورد جنگلها، و ارتباط جمعی.

مالزی در میان ملل مسلمان، پیشرفته‌ترین و توسعه‌یافته‌ترین مراکز اطلاعات تخصصی را داراست. اگرچه عمده پیشرفتش بعد از جنگ بوده، ولی سه مورد از بزرگترین مراکز اطلاعات تخصصی این کشور قبل از سال ۱۹۳۰ تأسیس شد. تأسیس

● کتابخانه ملی و مراکز اسناد
عناصر عمده نظام ملی اطلاع رسانی به شمار
می آیند، و در حقیقت کانون تمرکز
سندداری در یک کشورند.

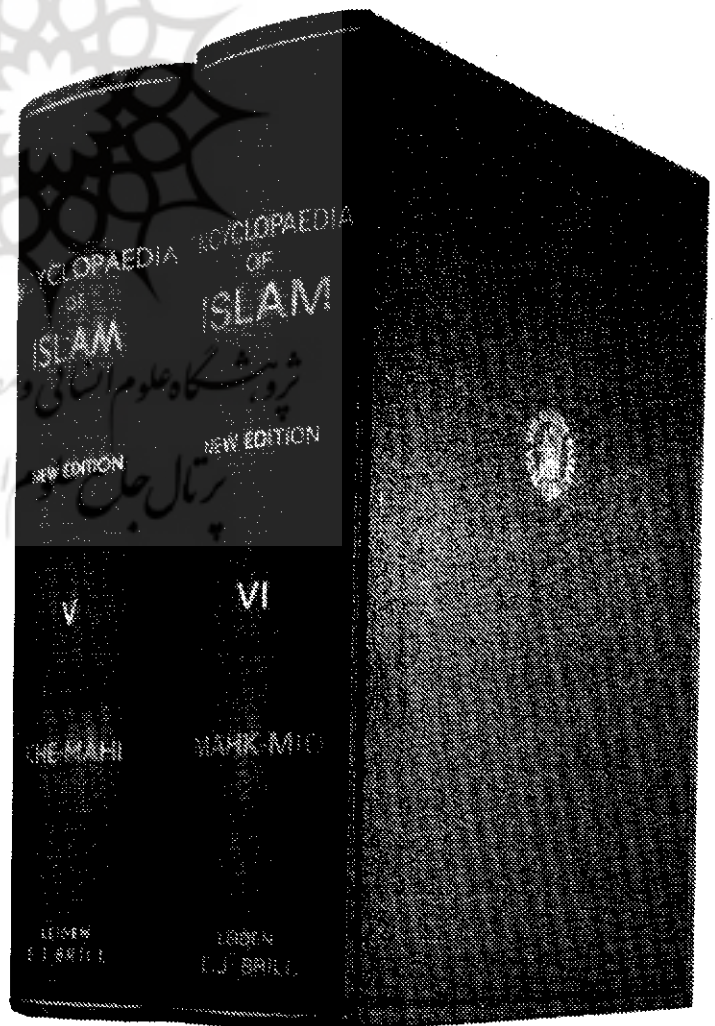
کتابخانه های مؤسسه تحقیقات پزشکی، مؤسسه تحقیقات هسته ای و مؤسسه تحقیقاتی جنگلداری در سالهای ۱۹۰۱، ۱۹۲۵ و ۱۹۲۹ موجب برتری آشکار این کشور در حوزه های مذکور در جهان سوم شده است. اخیراً نیز پاکستان، ایران، اندونزی، نیجریه، عربستان سعودی و ترکیه برای برآوردن نیاز فعالیتهای تحقیق و توسعه محلی، مراکز اطلاعات تخصصی ایجاد کرده اند.

معطلات توسعه مراکز اطلاعات تخصصی در سرتاسر جهان اسلام مشترکند. در واقع هیچ سازمانی وجود ندارد که عهده دار این جنبه از توسعه اطلاع رسانی باشد. انجمن های کتابداری قادر به تنظیم سیاستهایی برای این گونه مراکز نبوده و همچنین هیچ گونه استانداردی برای آنها تعیین نشده است. بنابراین راهنمایی موجود نیست که بر مبنای آن سازمانهای تحقیقاتی و ادارات دولتی برای برآوردن نیازهای اطلاعاتی جدی خود، مراکز اطلاعات تخصصی ایجاد کنند. هر مؤسسه و سازمانی بر طبق استانداردهای خود عمل می کند. در جایی هم که اندک پیشرفتی حادث گشته امری اتفاقی بوده و در اکثر موارد به دلیل عدم قابلیت طرحهای رده بندی شناخته شده در رفع نیازهای مراکز اطلاعات تخصصی، مواد این مراکز طبقه بندی نشده باقی مانده است.

یکی از مشکلات بسیار جدی، مسأله فراهم آوری مواد خارجی است. اگرچه در میان منابع خارجی، نشریات معدودی در زمینه های مورد نظر وجود دارد ولی فراهم آوری همانها هم با مشکلاتی از جمله محدودیتهای واردات - حتی از سایر کشورهای در حال رشد، کمبود ارز، مقررات گمرکی و مقررات پستی روبروست که فائق آمدن بر آنها بندرت ممکن می نماید. هنگامیکه این مشکلات با کمبود نیروی انسانی آزموده همراه می شود، می توانیم دریابیم که چرا مراکز اطلاعات تخصصی قادر به کسب جایگاهی در کشورهای در حال توسعه نبوده اند.

مراکز اطلاعات تخصصی موجود خود دچار یک رشته نقایص اند. شمار بسیار کمی از مراکز اطلاعات تخصصی در کشورهای جهان سوم دارای امکانات نمایه سازی نشریات و یا تهیه و ارائه کتابشناسیهای اختصاصی برای مراجعه کنندگان خود هستند و می توان گفت مراکز ترجمه هم ندارند. از این رو ضروری است که مراکز اطلاعات تخصصی کشورهای مسلمان با مجموعه تخصصی خود و محققان خاص آن رشته در تماس باشند تا نیازها و خواسته های متخصصان را شناسایی کرده و خدمات مرکز را برای آنها تبیین و توجیه نمایند.

بسیاری از مراکز اطلاعات تخصصی در کشورهای مسلمان از برنامه بخش اطلاعات صنعتی زیر نظر دایره مؤسسات و خدمات صنعتی وابسته به سازمان توسعه صنعتی ملل متحد سود می جویند. بخش اطلاعات صنعتی جهت تأسیس و مدیریت مراکز ملی اطلاع رسانی صنعتی نظرات و کمکهایی ارائه می دهد. این مساعدتها نه تنها شامل کمکهای سازمانی می شود بلکه شناسایی

نیازهای واقعی برای این چنین اطلاعات و نیز بهترین روشها و وسایل جمع آوری اطلاعات و اشاعه آن به استفاده کنندگان بالقوه را دربردارد. «هربرت شورول» فهرستی از سطوح و حوزه های اطلاعاتی که در تصمیم گیری مثبت در فعالیتهای صنعتی مورد نیاز است ارائه می دهد:

۱. اطلاعات بازار به معنای عام کلمه: اطلاعات مربوط به بازارهای داخلی و خارجی، بخصوص بازارهای سایر کشورهای در حال توسعه، تعرفه ها، مالیاتها و دیگر محدودیتهای بازار، قیمتها که شامل قیمت های متفاوت رقباست، و نیز امکانات حمل و نقل و توزیع؛

۲. اطلاعات مربوط به فرایندهای صنعتی، تجهیزات، تکنولوژیهای مناسب، تناسب تکنولوژیها با شرایط محلی، آب و هوا، کار، محیط، قیمتها، قابلیتها، موجودی لوازم یدکی، امکانات نگهداری و تعمیر. این اطلاعات در خرید و توسعه تکنولوژی و تجهیزات مناسب ضروری است؛

۳. اطلاعات مربوط به مواد خام و کالاهای نیمه تمام با کاوش جامع در زمینه مواد خام محلی و غیره؛

۴. اطلاعات زیربنایی اعم از هزینه فراهم آوری و دسترسی به انرژی، آب، وسایل حمل و نقل، کیفیت جریان برق به عنوان پیش شرط لازم برای بکارگیری انواع مشخص ماشین آلات، وضعیت کار، فرصتهای آموزشی، دستمزد، بیمه اجتماعی، وجود پرسنل اجرایی و اداری لایق؛

۵. اطلاعات مربوط به محیط، خدمات و امکانات تحقیق و توسعه صنعتی، قوانین و مقررات صنعتی شامل پروانه ثبت اختراعات، علائم تجاری، طرحها و پروانه ها؛ شورها و انجمن های صنعتی، خدمات بازرسی و بهبود، افزایش صادرات و غیره. می توان فهرستهای مشابهی را برای اطلاعات تخصصی در زمینه های کشاورزی، توسعه، پیشرفت آموزشی، اطلاعات حقوقی و سیاسی و دیگر سطوح و حوزه های حائز اهمیت برای کشورهای در حال توسعه تهیه کرد.

ارتباط میان دانشمندان و محققان در محدوده یک کشور مسلمان یا در حوزه جهان اسلام بطور کل، معضلی جدی است. اینجاست که مسأله اهمیت مراکز ملی انتقال اطلاعات مطرح می شود. اهداف این مرکز عبارت است از فراهم سازی امکان دسترسی دانشمندان و محققان به اطلاعات مورد نیاز خود و نیز ایجاد ارتباط میان دانشمندان و محققانی که دارای علائق مشترکند، پیشبرد روشهای مکتوب و غیرمکتوب انتقال اطلاعات مانند سمپوزیومها، سمینارها و کنفرانسها.

مرکز ملی انتقال اطلاعات همچنین استفاده کنندگان را از فعالیتهای تحقیق و توسعه جاری مربوط به حوزه فعالیتشان آگاه می سازد. و نیز انجمن های علمی ملی را در فعالیتهایشان برای ایجاد ارتباط با انجمن های علمی سایر کشورهای در حال توسعه

راهنمایی می کند. وظیفه دوم به گونه ای مشخص تر از طریق فعالیتهای ذیل ایفا می شود:

۱. خدمات آگاهی رسانی جاری که از طریق آن مندرجات ادواریها، مجلات و دیگر اسناد جاری که در شبکه کتابداری و اطلاع رسانی کشور موجودند به شیوه آونمان با فاصله زمانی منظم به افراد علاقه مند تحویل گردد. این اقدام از طریق انتشار بولتنهای آگاهی رسانی جاری ماهانه در زمینه های مختلف میسر می گردد و در برخی موارد چکیده هایی از مراجع مورد استناد را نیز شامل می شوند.

۲. اشاعه اطلاعات گزیده که بواسطه آن مطالب از طریق مرور در نوشته های جاری تحقیق و توسعه گزیده و سپس با تطبیق آنها با اطلاعات مضبوط در مورد افراد و گروهها، به دانشمندان و محققان ارائه می شود. خدمات اشاعه اطلاعات گزیده معمولاً کامپیوتری هستند، ولی در کشورهای در حال توسعه کامپیوتری نبودن این خدمات بر پایه دلیل موجهی استوار نیست.

۳. خدمات بازیابی اطلاعات که از طریق آن منابعی که با مؤلف یا موضوعشان مشخص شده اند مورد جستجو قرار می گیرند و در صورت تقاضا به صورت فهرست منابع، چکیده، میکروفرم و یا نسخه چاپی تحویل می گردد. کامپیوتری کردن این خدمات در صورت تمایل به ارائه خدمات گسترده، بخصوص در موضوعات باب روز و جاری ضروری است. پاره ای از کشورها مراکز ملی انتقال اطلاعات سودمند و شناخته شده ای را دایر کرده اند. در این میان مراکز انتقال اطلاعات ترکیه (تورداک)^۶، پاکستان (پاستیک)^۷، که سابقاً پانداک بود) و عربستان سعودی (سانست)^۸ شناخته شده ترند. از این رو ایجاد مراکز ملی انتقال اطلاعات باید گسترش یابد و خدمات مراکز موجود نیز به طور عمده افزایش یابد.

با آنکه اهمیت کتابخانه ملی و مرکز اسناد، مرکز اطلاعات تخصصی و مرکز ملی انتقال اطلاعات آشکارا پیداست، ولی نقش موسسه ملی استاندارد کاملاً شناخته شده نیست. استاندارد کردن به عنوان تعیین کمیّت، کیفیت، الگو، روش، و یا موازین سنجش از طریق یک مرجع قانونی یا رضایت عامه جهت اتخاذ یک حداقل معیار متداول یا مصداقی از یکسانی تعریف می شود. امر استانداردسازی حداقل به سه دلیل برای کشورهای در حال توسعه حائز اهمیت است. اولاً استانداردهای پذیرفته شده بین المللی به عنوان عامل تسهیل امر دسترسی مطمئن به بازارهای کشورهای توسعه یافته موجب پیشبرد صادرات می شوند. ثانیاً ماشین آلات، تجهیزات و مواد وارداتی با یک سلسله مشخصات ویژه قابل سفارش خواهند بود که بنابراین موجب صرفه جویی در هزینه، تسهیل در امر خرید و نگهداری لوازم یدکی و نیز کاهش انبارهای لوازم یدکی می شود ثالثاً، استاندارد کردن تکنولوژی

بومی در سطحی قابل قبول موجب گسترش تولیدات محلی و اقدامات تکنولوژیکی می‌شود.

وظیفه مؤسسه ملی استاندارد مشخص کردن سطوح استانداردهای مربوط به ابعاد، کیفیت، عملکرد، روشهای آزمایش و کنترل، قواعد و ضوابط عملکرد، اصطلاحات و نمادهای فنی و غیره و نیز مداومت نوعی نظارت به جهت تضمین اجرایی سطوح مذکور است.

شماری از کشورهای مسلمان دارای مؤسسات استاندارد با سابقه‌ای هستند: این مؤسسات در مالزی، ایران، ترکیه، عربستان سعودی و اندونزی کاملاً فعال‌اند. سایر کشورهای مسلمان نیز باید به تأسی از این کشورها اقدام نمایند.

ملزومات اساسی جهت تشکیل و توسعه نظامهای ملی اطلاع‌رسانی در تمام کشورهای مسلمان یکسان است. در این زمینه حداقل هشت ویژگی عمده را می‌توان مشخص کرد:

۱. ملزومات اجرایی و سازمانی. جهت هماهنگی و اجرای کلی سیاست ملی اطلاعات، وجود یک اداره مرکزی و سازمانی سیاستگذار ضروری است. همچنین داده‌های قابل مقایسه هزینه باید گردآوری و تحلیل شوند و بررسیهای منظمی از نظامهای فرعی مختلف در نظام ملی اطلاع‌رسانی به عمل آید. علاوه بر این، برنامه‌ریزی و هماهنگی همه‌جانبه در نیل به اهداف بلندمدت نظام ملی اطلاع‌رسانی از ضروریات است. از دیگر موارد قابل ذکر در این حوزه نیاز به ایجاد هماهنگی در توسعه مراکز خاص از جمله مراکز کامپیوتر و مراکز تکثیر و ذخیره میکروفیلم است.

۲. ملزومات مربوط به استفاده کنندگان. نظام باید به گونه‌ای طراحی شده باشد که نیازهای فزاینده و طیف وسیع استفاده کنندگان اعم از دانشمندان، تکنولوژیست‌ها، محققان، دانشگاهیان، صنعتگران، کارگزاران دولت، سیاستگذاران، مدیران و قانونگذاران را مدنظر قرار دهد، و نیز باید قابلیت ارائه طیف وسیعی از خدمات به استفاده کنندگان را دارا باشد.

۳. ملزومات عملکرد نظام. نظام باید براساس معیارهایی که در بالا بر آنها اشاره شد حداقل یک نسخه اصلی قابل تکثیر از اسناد داخلی و خارجی داشته باشد و در ضمن قادر باشد گردآوری مواد تکراری را به حداقل برساند. باید بررسیهای منظمی از وضعیت گردآوری اسناد نظام صورت گیرد و هر یک از نظامهای فرعی نیز باید اطلاعاتی کافی از محتوای اصلی موضوعات جهت مجزا کردن اسناد مورد درخواست نظامها داشته باشد.

تکرار مکررات در نظام باید به حداقل برسد و معیارها و روش‌هایی جهت کنترل امور تکراری ارائه شود. این امر توجه به: گسترش بیش از اندازه مجموعه‌ها، تهیه نمایه‌ها، چکیده‌ها، و ترجمه‌های تکراری از یک سند؛ دوباره کاری در امور مرجع، تکثیر و امانت؛ مطالعات و بررسیهای مستمر از خدمات تکثیر را

می‌طلبد. در زمینه پردازش اطلاعات، لازم است استانداردها و نیز نوعی سازگاری در بخشهای مختلف ایجاد شود.

۴. ملزومات تکثیر و ارائه اسناد. این ملزومات با میزان قابلیت نظام در کنترل افزایش شمار اسناد و تداوم نظارت بر اشاعه آنها در ارتباط است. نظام باید بهبود کیفیت اسناد و کاهش حجم آنها را از طریق استفاده مؤثر از بررسیهای انتقادی، ارزیابی فنی، و جین مواد غیرقابل استفاده یا کم‌استفاده و نیز کنترل کتابشناختی مجموعه‌ها تقویت کند. این امر بر فعالیتهای زیر دلالت دارد:

الف. سیاستهای بهینه گردآوری شامل هماهنگ‌سازی امر فراهم‌آوری در میان نظام‌های فرعی؛

ب. توسعه روشهای بررسی و طبقه‌بندی اسناد از طریق بررسیهای انتقادی؛

ج. نیاز به ایفای وظایف آرشیوی که عبارت است از تضمین نگهداری دائم حداقل یک نسخه قابل دسترسی از اسنادی که وارد نظام می‌شود.

د. نیاز به طراحی سیاستهای مشخص در زمینه جین اسناد از مجموعه‌های در حال سرویس دهی.

۵. ملزومات اشاعه و خدمات ویژه. نظام باید پیوسته فنون اشاعه خود را ارزیابی کند که این امر مستلزم فعالیتهای زیر است:

الف. ایجاد روشها و سازوکارها مناسب جهت ذخیره و اشاعه اسناد؛

ب. تضمین قابلیت نظام در تهیه نسخه چاپی، میکروفوم یا دیسک کامپیوتری از هر سند؛

ج. ایجاد روش توزیع مؤثر و بموقع اسناد؛

د. تعیین معیارها و رهنمودهایی در زمینه کاربرد فنون مؤثر اشاعه؛

ه. نظام باید زمینه اشاعه شفاهی و دیگر روشهای غیررسمی انتقال اطلاعات را فراهم سازد.

۶. لزوم ارزیابی نظام. نظام باید در فواصل زمانی معین مورد ارزیابی قرار گیرد و برای برآوردن خواسته‌های شرایط متغیر مناسب باشد. بهرحال، تحولات و پیشرفتهای نظام باید به گونه‌ای حادث شود که حداقل آشفستگی ممکن در نظام را به دنبال داشته باشد. و به گونه‌ای طراحی شود که به آسانی با شرایط متغیر قابل انطباق باشد.

۷. ملزومات آموزش و تعلیم. تکامل واقعی هر نظام مستلزم وجود داثم نیروی انسانی ماهر و کافی جهت اداره آن نظام است.

این نیروی انسانی شامل متخصصان اطلاع‌رسانی، کتابداران، متخصصان تکثیر، متخصصان کامپیوتر، تحلیلگران سیستم و پرسنل امور دفتری می‌شود. ضروری است نظام:

الف. الگوها و پیشنهادهای در زمینه برنامه‌های درسی

دانشگاهها و دانشکده‌ها ارائه دهد؛

ب. استانداردهایی جهت خصوصیات حرفه‌ای مشخص سازد و امکاناتی جهت آموزش ضمن خدمت و حین اشتغال فراهم آورد؛

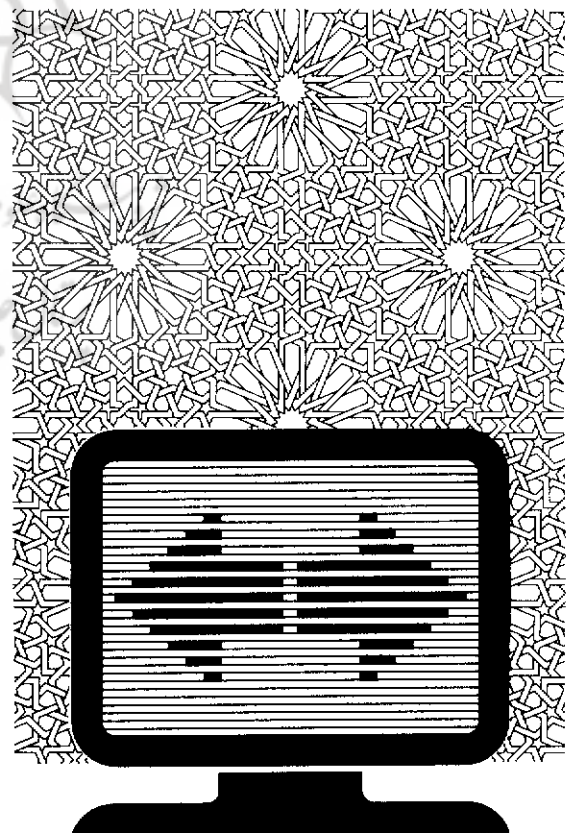
ج. زمینه‌هایی را برای حمایت، مشاوره و ارائه کمکهای مالی به نهادهای مربوطه فراهم سازد؛

د. به تعیین معیارهایی در ارتباط با اجرای وظایف گوناگون کمک کند.

۸. ملزومات تحقیق و توسعه. توسعه و ترقی نظام، وجود برنامه هماهنگ تحقیق و توسعه برای آن نظام به عنوان یک کل و نظامهای فرعی آن را می‌طلبد.

مسائل مذکور از شرایط ضروری هر نظام ملی اطلاعاتی است. بدیهی است که طرح یا ساختار واحدی وجود ندارد که به عنوان الگویی شاخص برای تمامی کشورهای مسلمان قابل بکارگیری باشد. چرا که زیرساختها و شیوه‌های حکومتی در جهان اسلام بسیار متفاوت است؛ بنابراین همچون گونه‌گونی مردم ملل مختلف، هر نظام ملی اطلاعاتی از نظام دیگر متفاوت است. این

● مالزی در میان ملل مسلمان، پیشرفته‌ترین و توسعه‌یافته‌ترین مراکز اطلاعات تخصصی را داراست.

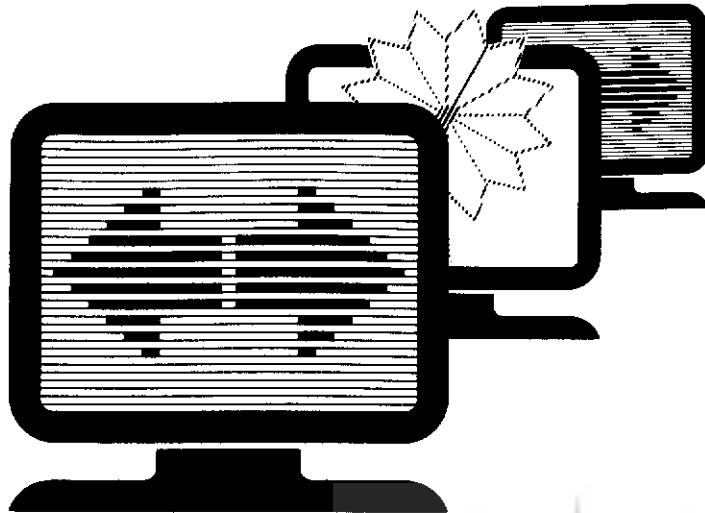

نظامها باید با زیرساخت و نظام حکومتی کشورهای مسلمان کاملاً منطبق و هماهنگ باشد.

به هر روی هر سیستم که طراحی شده ماهیتاً باید تکامل‌یابنده باشد، به این معنا که باید از نظامهای موجود - کتابخانه‌ها، آرشیوها، مراکز اطلاع‌رسانی، مراکز اسناد- نشأت گرفته و مطابق با برنامه‌ای همه‌جانبه توسعه یابد. نکته مهم آنکه نهادهای اطلاع‌رسانی موجود - که غالباً هم از یکدیگر مجزا و غیرمتسجم هستند- باید بر مبنای یک برنامه بلندمدت دائم به یکدیگر پیوندند. مؤسسات جدید باید جهت تشکیل یک نظام جامع و واحد با مؤسسات موجود پیوستگی و همکاری متقابل داشته باشند.

نباید چنین تصور شود که نظام ملی اطلاعاتی و نظامهای فرعی آن همچون مدلی ابتدایی است که فقط به صورت نظامهای طولی دستورات و داده‌های خام را دریافت کرده و براساس دستور مشخص داده‌ها را پردازش می‌کند و نتایج حاصله را ارائه می‌دهد. این نوع مدل که بر مبنای فرایندهای ورودی-خروجی استوار است تنها برای ساده‌ترین نظامهای پردازش اطلاعات که کلیه داده‌ها در یک زمان وارد می‌شود، مناسب است که البته بندرت اتفاق می‌افتد و زمانی است که نظام ملی اطلاعاتی بدون برنامه‌ریزی قبلی و بدون وجود نهادهای اطلاع‌رسانی در کشور و نیز برای حل تمامی مشکلات تنها با یک اقدام، طراحی شده باشد. به گونه‌ای عامتر، نظام ملی اطلاعاتی نیازمند داده‌هایی است که از قبل در مؤسسات اطلاع‌رسانی موجود گردآوری، تجزیه و تحلیل و پردازش شده باشند. بنابراین لازم است توانایی نظام ملی اطلاعاتی در کنترل داده‌ها منعطف باشد. به دلیل اینکه امر پردازش هم داده‌های جاری و هم داده‌هایی را که از قبل گردآوری و ذخیره شده شامل می‌شود. طراحی نظام ملی اطلاع‌رسانی متضمن یک رشته تصمیمات پیچیده است که در امر اتخاذ، هیچ تصمیم خاصی منتزع از سایر تصمیماتی که قبلاً اتخاذ شده و یا قرار است بشود، نیست.

هدف اساسی هر نظام ملی اطلاعاتی باید رشد قابلیت ارائه حداقل یک نسخه (که عبارت است از یک نسخه یا فتوکپی از هر مدرک که در زمان مناسب در دسترس استفاده کننده باشد) از مواد منتشره «مناسب» در جهان به دانشمندان، فناوران، محققان، متخصصان، دانشجویان و دیگر افراد واجد شرایط باشد. لفظ «مناسب» در اینجا حائز اهمیت بسیار است: در نظر بگیرید که ۹۷ درصد برونداد اطلاعات جهان تناسبی با کشورهای مسلمان ندارد. نظام ملی اطلاعاتی نباید حجم اطلاعات خود را با سیل اطلاعاتی که از «شمال» جاری است به گونه‌ای بی‌رویه افزایش دهد. تناسب اسناد با استفاده کنندگان ملی تنها از طریق تحقیق در مورد نیازهای گروههای استفاده کننده محلی و داشتن

● تکامل واقعی هر نظام
مستلزم وجود دائم نیروی انسانی
ماهر و کافی جهت اداره
آن نظام است.

ماشینی کردن نظام امانت، جوابگوی خواسته های اساسی نظام ها در ارتباط با نیازهای استفاده کنندگان کتابخانه نخواهد بود. با وجود این، در مراکز اطلاعات تخصصی موجود در نظام ملی اطلاعاتی - که اطلاعات بصورت داده های مجزا و مختصر مورد نیازست - نظامهای کامپیوتری کوچک سودمند تواند بود. نکته حائز اهمیت آنکه تکنولوژیهای اطلاعاتی حلال تمامی مشکلات نبوده و باید سودمندی آنها مانند سایر تکنولوژیها مورد بررسی قرار گیرد.

سیاست عمدی نادیده انگاشتن اهمیت اطلاعات مانع توسعه نظامهای ملی اطلاعاتی در کشورهای مسلمان شده است: سیاستمداران حاکم، از تصور کلی توسعه یک زیرساخت اطلاعاتی و تسهیل جریان آزاد اطلاعات بیم دارند. در یک ساختار سیاسی، کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی به عنوان عوامل تحول بشمار می آیند. لیکن نادیده انگاشتن اهمیت اطلاعات در جامعه نوین نه تنها کوتاه نظری است بلکه می تواند زیانهای فاحش و جبران ناپذیری را برای جوامع اسلامی به دنبال داشته باشد. دولتها باید پذیرای این حقیقت باشند که اطلاعات منبع عمده ملی است و توسعه زیرساخت اطلاعاتی سبب ایجاد زیربنایی جهت رشد و توسعه مطلوب می شود.

عزت اصلی ناکامی اقدامات انجمن ها و مجامع کتابداری برای کسب اولویت در برنامه های همه جانبه توسعه ملی جهت ایجاد نظامهای ملی اطلاعاتی در دودهمه اخیر، نادیده انگاشتن اهمیت اطلاعات از سوی دولتها بوده است. با این حال موفقیتهای ناچیزی در عربستان سعودی، پاکستان، ترکیه و نیجریه حاصل شده است. بی شک موفقترین اقدامات در مالزی صورت گرفته است؛ قانون کتابخانه ملی مالزی به عنوان عنصر مهمی در

سیاستی معقول جهت ثبت و ارزیابی مشخص می شود. لازم است وظایف اصلی هریک از نظامهای فرعی نظام ملی اطلاعاتی به گونه ای روشن و دقیق مشخص شود تا از ارائه خدمات تکراری یا ارائه خدمات به یک گروه استفاده کننده به بهای محروم ماندن گروهی دیگر پرهیز شود. بعلاوه نظام باید از گسترش نامتقارن خدمات احتراز جوید.

نظام ملی اطلاعاتی باید تدریجاً تکامل یابد نه آنکه با یک اقدام سریع ایجاد شود. تصور اینکه ماشین، اتوماسیون و کامپیوتر بتواند سریعاً کلیه مشکلات نظام ملی اطلاعاتی را بگشاید و سوسه ای بیش نیست. چون تکنولوژیهای اطلاعاتی به مشابه شمیر دو دمنند که بکارگیری آنها مستلزم توجه و شناخت است. و نباید اتفاقی و بدون شناخت نیاز واقعی به آنها بکار گرفته شود. در بسیاری از موارد، شیوه های سنتی فراهم آوری و اشاعه اطلاعات در اکثر کشورهای مسلمان بیش از حد کفایت است. خودکار و کامپیوتری کردن همیشه موجب بهبود عملکرد نظام اطلاعاتی نمی شود؛ در واقع این اقدامات ممکن است موجب بروز یک سلسله مشکلات بسیار پیچیده تری شود که حل آنها مشکل می نماید. نظر به اینکه اکثر ارتباطات بین المللی نظامهای ملی اطلاعاتی مذکور با دیگر کشورهای مسلمان و در حال توسعه خواهد بود - که در این جریان میزان اطلاعات مورد نیاز ملی یک کشور نیز مشخص می شود - پرهیز از کامپیوتری کردن نظامها می تواند سودمندتر واقع شود: تا کنون هیچکس کتاب راهنمایی در زمینه مهار کردن آب در مناطق روستایی و یا روشهای مراقبتهای بهداشتی بدیلی را از طریق شبکه اطلاعاتی ارسال نداشته است. کامپیوتری کردن کتابخانه ملی نیز لزوماً موجب بهسازی عملکرد آن نمی شود. صرف وارد کردن فهرست در فایل کامپیوتری و یا

● تصور اینکه ماشین، اتوماسیون و کامپیوتر بتواند سریعاً کلیه مشکلات نظام ملی اطلاعاتی را بگشاید و سوسه‌ای بیش نیست.

● سیاست عمدی نادیده انگاشتن اهمیت اطلاعات مانع توسعه نظامهای ملی اطلاعاتی در کشورهای مسلمان شده است.

توسعه کتابخانه‌های جهان اسلام بشمار می‌آید. سایر کشورهای مسلمان نیز باید دنباله‌روی مالزی باشند. مهمترین ویژگیهای قانون کتابخانه ملی مالزی که مشخص‌کننده وظایف کتابخانه ملی است عبارت است از:

۱. تعیین رهبری و پیشبرد همکاری در امور کتابداری مالزی؛
۲. کمک به دولت در پیشبرد فراگیری، کاربرد و اعتلای زبان ملی؛

۳. حمایت از تحقیقات و پژوهشها در سطح ملی؛
۴. مهیاسازی زمینه‌های روشنفکری، تفریح و زندگی اجتماعی مردم؛

۵. مشارکت در توسعه روابط فرهنگی با مردم سایر کشورها؛
۶. ارائه و پیشبرد سایر خدمات اینچنینی در ارتباط با موضوعات کتابداری آن گونه که «وزارتخانه» مشخص می‌کند.

در واقع این موارد از اهداف ارزشمند و روشنگرانه است. در مالزی این موفقیت یعنی گام اول به سوی تکامل یک زیرساخت اطلاعاتی جامع در کشور زمانی میسر شد که تشکیلاتی مناسب جهت سیاستگذاری، برنامه‌ریزی و اجرا با همکاری افراد باصلاحیت و مجرب به گونه‌ای موفقیت‌آمیز تکامل یافت. سایر کشورهای مسلمان نیز باید اقدام به ایجاد چنین تشکیلاتی نمایند. این امر مستلزم ایجاد تشکیلات ذیل است:

۱. تشکیل شورای سیاستگذاری نظام ملی اطلاعاتی به سرپرستی وزیر اطلاعات؛
۲. تشکیل هیئتی ویژه در وزارت برنامه‌ریزی جهت تبدیل سیاستهای ملی به طرحهای عملیاتی و تلفیق این طرحها با طرحهای توسعه ملی؛
۳. تشکیل دبیرخانه نظام ملی اطلاعاتی در سطوح مرکزی و

منطقه‌ای جهت ارائه برنامه‌هایی برای اجرای طرحها؛
۴. تشکیل هیئتها و کمیته‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی در سطوح منطقه‌ای و استانی جهت اجرای برنامه؛

۵. تشکیل کمیته بازرسی نظامهای فرعی نظام ملی اطلاعاتی جهت تضمین اعمال و اجرای کامل برنامه.

تشکیل نظام ملی اطلاعاتی و توسعه زیربنای اطلاعاتی منسجم یکی از معضلات عمده‌ای است که ملل مسلمان در عصر اطلاعات با آن روبرویند. برخی از شرایط لازم برای حل این معضل هم‌اینک مهیاست و شرایط دیگر نیز باید مهیا شود. اگر کشورهای مسلمان در مقام رفع این معضل برنیایند، باید در انتظار شروع دوران استعمارزدگی حاد و پیچیده‌تر جدیدی باشند.

منبع:

- Ziauddin Sardar, «Nations and States: Developing national information systems» in the «(information and the Muslim world)» London: Mansell, 1988, PP. 118-131.

نویسندگان:

1. Wijasuria
2. Science Policy Research Unit
3. The Institute of Development Studies of the University of Sussex
4. Intermediate Technology
5. UNIDO (United Nations Industrial Development Organization)
6. TURDOC
7. PASTIC
8. SANST